

22, 23, 24 november 2016

Benelux / Grande Région-dagen

Kan natuur- en milieueducatie
als hefboom voor verandering
fungeren in een wereld in crisis?

DINSDAG 22 NOVEMBER (compilatie)

1. Academische opening

De verschillende vertegenwoordigers van de officiële instanties¹ zijn het erover eens dat educatie belangrijk is om aan crisissen - in het meervoud - het hoofd te bieden om te leren samen te leven, solidariteit op te bouwen, te anticiperen, zich te bezinnen en te handelen met het oog op een duurzame toekomst. Uiteraard moeten beleidsmakers hun verantwoordelijkheid opnemen, maar het beleid moet gesteund worden door opgeleide burgers. Voorts wijzen ze op de kracht van de grensoverschrijdende samenwerkingsruimte Benelux - Grande Région, als gebied dat dicht bij de burger staat, als proeftuin voor een Europa dat zich moet herijken. Een Europa dat zijn ontstaan mede aan de Benelux te danken heeft. Een van de sterke punten van deze dagen is dat we erin geslaagd zijn de Benelux en de Grande Région samen te brengen. De thema's van deze drie dagen - educatie en duurzame ontwikkeling - staan centraal tijdens het Waalse voorzitterschap van de Grande Région en de klassieke Benelux-bijeenkomsten. Als het over crisissen gaat, hebben sommigen ook gewezen op het belang van het klimaatvraagstuk en van educatie over klimaatverandering. Het doel van deze dagen is eveneens om good practices in onze regio's te bevorderen.

2. Toelichting proces

Hoe kan je educatie over complexiteit inrichten? We leven in een sterk verbonden wereld; hoe kunnen we deze complexiteit meenemen in onze leerpraktijken? Vincent Wattelet, procesfacilitator collectieve intelligentie, licht het proces voor deze driedaagse conferentie toe:

- Dag 1 is bedoeld om ideeën te laten **opborrelen**, fundamenteën te leggen, de context te schetsen.
- Dag 2 staat in het teken van **verschillen**, toetsen, beproeven, experimenteren, verfijnen van criteria door ze aan de praktijk te toetsen.
- Dag 3 staat in het teken van **integratie**, co-constructie, activiteiten co-creëren en beleven om de sleutels en hun relaties te integreren.

3. Conferenties

Raphaël Stevens: "Crisis" houdt in dat kan worden teruggekeerd naar een 'normale' situatie ...

Raphael Stevens is mede-auteur van het essay "*Comment tout peut s'effondrer?*" *Petit manuel de collapsologie à l'usage des générations présentes*.

Al ruim 40 jaar wordt er gesproken over complexiteit in de wetenschappen. Vandaag wordt er alsmaar vaker over gesproken. Misschien heeft de crisis van 2008 aan het licht gebracht hoe complex de wereld is waarin we leven.

Ik hou niet meer zo van het woord "crisis" omdat dit betekent dat kan worden teruggekeerd naar een 'normale' situatie. Welnu, de kans is groot dat we niet meer naar het 'normale' kunnen terugkeren. Wij gaan enkele decennia van instabiliteit tegemoet. We moeten op zoek naar andere woorden: metamorfose, transitie, omwenteling, Instorting ook, om een feit te beschrijven.

Instorting, dat betekent dat je realistisch bent t.o.v. wat er gebeurt, je neemt er kennis van en je gaat verder. Het is niet de bedoeling om angst aan te jagen. Mocht dit angstaanjagend zijn, dan hoeft je dat niet te verbergen: ook angst kan tot handelen aanzetten.

Vanaf de jaren '50 tot op heden zien we een exponentiële versnelling om ons heen. Dat is het antropoceen, de tijd waarin de mens een zodanige invloed op de biosfeer heeft dat hij een belangrijke "geologische kracht" is geworden.

En dan is er de vraag van de grenzen: tot wanneer kunnen wij onophoudelijk groeien? Fossiele brandstoffen, als ze op zijn, zijn ze op. Voor de verschillende soorten metaal en mineraal naderen we het hoogtepunt. Bij de verhouding tussen verbruikte energie en herwonnen energie zien we dat het alsmaar sneller bergafwaarts zal gaan; het energierendement is steeds minder gunstig, en bijgevolg is de piek alsmaar bruusker, temeer omdat hernieuwbare energie niet evenveel vermogen als fossiele brandstoffen heeft. Dus, eerste limiet: de **voorraad**.

Tweede limiet: de **grenzen** (boundaries). Lastig om te weten waar het kritieke punt ligt. Er zijn 9 grenzen van het systeem aarde: klimaat, biodiversiteit, oceaanzuuriging, drinkwaterreserves, fosforcyclus, ... Meerdere van deze limieten zijn al overschreden, we hebben de kritische drempel overschreden. We komen terecht in onzeker gebied: het systeem gaat van een evenwichtstoestand naar een andere evenwichtstoestand. Deze 9 grenzen zijn alle verbonden. Wordt een drempel overschreden, dan worden ook andere drempels overschreden. Zo zou het hele systeem kunnen kantelen.

Extreme complexiteit van onze samenlevingen

Voorbeelden uit verschillende studies:

- Maatschappelijke risico's, milieurisico's, economische risico's, ... Al deze risico's zijn onderling verbonden. Vandaar de extreme complexiteit van onze samenlevingen.
- Alle infrastructuur is onderling verbonden: telecommunicatie, transport, gezondheid, onderwijs, ... Aangezien alles met elkaar verbonden is, kan een wijziging in een van deze systemen gevolgen hebben voor het hele systeem. Dus is het moeilijk om dit in een klap met een toverstaf op te lossen.
- Wanneer dingen sterk aan elkaar hangen, dan reageren complexe systemen erg bruusk en erg snel. Nu vandaag met internet alles zeer snel aan mekaar wordt gekoppeld, kan het vlug kantelen.
- We zitten met vastgeroeste gewoontes die we moeilijk kunnen loslaten zoals de wagen vol tanken, verplichte groei, Met de overschot kunnen we onze schulden afbetalen. We hebben groei nodig om de omslag te kunnen inzetten; we hangen als het ware vast aan deze groei en aan ons financiële systeem.

Huidige systeem versus systeem aarde

Het probleem valt moeilijk op te lossen voor ons systeem zoals dat vandaag uit ziet. Om het huidige systeem te redden moeten we immers blijven groeien. Blijven we groeien, dan blazen we het systeem aarde op. Blazen we het systeem aarde op, dan blazen we het huidige systeem op. Kortom, het

huidige systeem heeft niet echt een toekomst. Het systeem moet veranderd worden. De vraag is hoe je je van dit systeem kunt ontdoen om iets duurzamers te bouwen.

CONCLUSIES

- 1/ Er gaat vrij snel een einde komen aan de materiële groei van onze samenlevingen.
- 2/ Het systeem aarde is al een onomkeerbare periode binnengetreden.
- 3/ Onze toekomst zal bestaan uit onvoorspelbare schokken.
- 4/ Er bestaat een risico op een volledige instorting.

Oefening

In de psychologie vragen we ons af wat het verband is tussen onze emoties en ons brein. Men denkt vaak dat emoties actie belemmeren, wat verkeerd is. Ons handelen wordt belemmerd wanneer we onze gevoelens blokkeren. Emoties zijn erg gezond, het is eerder een oplossing. Ten opzichte van dit soort conferentie, gevoel van machteloosheid, woede, angst, schrik, ...

Oefening: hoe voel ik me bij deze voordracht? Deel dit 5 min. met je buurman/ -vrouw.

Philippe Pochet: Welke solidariteit hebben we nodig voor een sociaal-ecologische transitie gelet op de milieu-uitdagingen? "

Philippe Pochet is algemeen directeur van het Europees Vakbondsinstituut. Hij doceert aan de Katholieke Universiteit Leuven en aan het Europacollege in Brugge. Hij schreef tal van boeken en artikelen over maatschappelijke vraagstukken en werkgelegenheid in Europa. Zijn laatste werk: *"Pour une transition sociale-écologique : quelle solidarité face aux défis environnementaux ?"*

Wat is ons vertrekpunt? Antwoorden dat de toekomst verschrikkelijk is? Dat is zo, dat weten we, dat is bewezen. Maar hoe kunnen we de dingen veranderen, wat kunnen we veranderen? Het is geen milieuvraagstuk, maar een maatschappelijk vraagstuk. Het milieuvraagstuk moet worden opgelost via een maatschappelijke insteek. Hoe overtuig je een groot aantal mensen (80%) over langere tijd? Verkiezingen zijn niet voldoende, de termijnen zijn te kort. Er moet fundamenteel overtuigingswerk, op lange termijn, plaatsvinden.

Om te veranderen moeten we over twee zaken nadenken:

- **Alliantie:** hoe kunnen we allianties aangaan met anderen, niet met mensen die op ons lijken, maar met mensen die er een volstrekt andere mening op na houden. Een conceptuele uitdaging: hoe sluit je allianties met mensen met wie je doorgaans niet praat? Bijvoorbeeld met vakbonden, verzekeringswezen, bedrijven, ... De collectieve actoren bereiken om een veel groter effect te behalen. Hoe ga je met hen in dialoog en kun je iets positiefs realiseren? Een van de manieren waarop je dit kunt doen is door overeenstemming en onenigheid, punten van overeenkomst en van verschil in beeld te brengen. Onze meningen zijn erg verschillend op een aantal terreinen. Het is belangrijk om te zien tot waar we het onderling eens zijn, voor welke punten er geen probleem bestaat. Ook moeten we bekijken over welke zaken we het niet eens zijn. We moeten trachten het standpunt van de ander te begrijpen. Het gaat erom plekken te creëren waar een dialoog tot stand kan komen. Zich rond iets positiefs verenigen en de verschillen erkennen.
- **Collectieve actoren:** transitie betekent van toestand A naar toestand B overgaan. Transitie kan en is niet onoverkomelijk. We hebben middelen voor de transitie. Wat heeft men in onze samenleving gedaan toen mensen door transitie werden getroffen? Denken we maar aan de sociale zekerheid die werd opgebouwd voor mensen die werden getroffen door de naoorlogse transitie.
Laten we proberen een reeks debatten te hervatten en bekijken hoe we, door ze op een andere manier op te zetten, een hele reeks verschillende actoren met elkaar in gesprek kunnen brengen.

Voorbeeld: zijn 'groene banen' automatisch goede jobs? Neen. Ze zijn niet altijd beschermd, geen correcte voorwaarden, geen correcte verloning. Zien we groene jobs ter ondersteuning van de ecologische transitie, dan kunnen deze beide groepen gezamenlijk oplossingen vinden.

Hoe kan transitie zoveel mogelijk mensen overtuigen? Dialoog betekent ook compromissen sluiten. We zullen niet onmiddellijk alles hebben wat we willen. Allianties smeden en tegen elkaar zeggen dat dit vraagstuk moet worden opgepakt vanuit de sociale ongelijkheid.

Jean-Philippe Robinet: "Moeten we ons als experts opstellen?"

Robinet is een doorgewinterde natuur- en milieueducatiemedewerker en -opleider. Hij zal tijdens deze driedaagse bijeenkomst de rol op zich nemen van referentiepersoon voor natuur- en milieueducatie.

Men heeft mij gevraagd om erbij te zijn omdat ik voeling heb met het terrein en ervaring met activiteiten en opleidingen voor leerkrachten en educatief medewerkers. Daardoor heb ik, naast voeling met het veld, een helikopterblik. De bedoeling is om opnieuw vragen te stellen over de inhoud. Er zijn twee dingen waarvoor ik bevreesd ben: dingen vertellen die geen steek houden en nogal stellig zijn. Het is belangrijk om bescheiden te blijven. Alles wat ik ga vertellen blijft een standpunt.

Bedenkingen en vragen die spontaan bij me zijn opgedoken:

Expertise en geen expertise: moeten we ons als experts opwerpen, als degenen die kennis in huis hebben en diagnoses moeten stellen? Is het publiek dat we ontmoeten dan niet-expert? De mensen die we ontmoeten hebben ook een expertise en soms is die veel groter dan de onze. Zie het verhaal van de rups en de vos.

Raphaël heeft het over een grote instorting, wat geen verrassing zal zijn. Dit is dus een feit. Daar sta ik toch wel enigszins van te kijken. Welke ruimte is er voor onzekerheid, vooral wanneer wij niet de enige experts zijn. Het is zinvol om minstens een deel onzekerheid te behouden. Misschien hebben we het bij het verkeerde eind. Deontologisch zinvol want met stelligheden komen we er niet. Laten we de onzekerheid voor onszelf en voor het publiek dat we ontmoeten, koesteren.

"Aandacht voor de mooie dingen in het leven koesteren"

Wanneer we die cijfers zien (cf. Stevens), dan kunnen we ons erg slecht voelen. Hoe moeten we omgaan met dat onbehaaglijke gevoel? Zo kunnen we even alles loslaten. Het leven is meer dan dat. Ik heb kinderen en ik besef via hun blijdschap en hun lach dat het leven ook mooi is. Als educatief medewerker is het zinvol om ook de aandacht voor de mooie dingen in het leven te koesteren.

We hebben een club van Rome die cijfers in een computer gaat invoeren en ons de toekomst zal voorspellen. Hoe zit het met de politiek bij dit alles? Politiek in de zin van beslissingen. En wat is onze rol hierin?

Ik geloof heel sterk in de aangevoerde maatschappelijke vraagstukken en uitdagingen. We mogen het democratische aspect van de dingen niet uit het oog verliezen. We zijn het niet altijd eens, maar dat hoort erbij.

Spoed is niet altijd wenselijk wanneer men aan educatie doet. Spoed, de rups voelt dit wel degelijk aan. De rups heeft altijd honger, en wat doen wij voor de rups die altijd honger heeft?

Quentin Vernier, psycholoog in de educatie:" *We zijn geneigd om geen rekening te houden met informatie die haaks staat op onze visie van de wereld.*"

Q. Vernier is psycholoog in de educatie gespecialiseerd in identiteits- en diversiteitskwesities, en zorgt voor het vrijmaken van individuele en collectieve energie bij stakeholders die verandering via volkseducatie en volwassenenvorming op gang brengen.

Ik ga het met u hebben over educatie in brede zin, om uit te leggen hoe het individu, van kind tot volwassene, banden onderhoudt met de wereld rondom hem en hoe de educatief medewerker deze banden kan versterken.

Ik vertrek vanuit een bewering: "Elke educatie brengt cultuur voort en elke educatie wordt beïnvloed door cultuur" (die van de educatief medewerker, maar ook die van het individu voor wie het educatief project is bedoeld). Mijn wereldkaart bestaat uit beelden, uit een mindmap die bestaat uit mezelf, mijn identiteit; mijn wereldbeeld, hoe ik aankijk tegen de wereld rondom mij; een kompas, dat is mijn waardensysteem, dat zijn mijn normen, mijn leefregels. Ieder educatief project tracht vanuit die drie invalshoeken te werken. Anders gaat het aan zijn doel voorbij of bestaat het gevaar dat het geen gehoor vindt bij het publiek.

Eerste element: mijn identiteit.

De identiteit is een complexe puzzel die een complexe vraag opwerpt: wie ben ik? Dat varieert naar gelang de context, de leeftijd, het beeld dat de anderen van mij hebben. Een kind wordt zich geleidelijk bewust van zijn identiteit. Eerst doorloopt het kind, rond tweejarige leeftijd, de "nee"-fase. Het kind vormt geleidelijk een beeld van zichzelf door een tweeledige beweging, met name "hoe vereenzelvig ik me met die persoon" (identificatie) en hoe verschillend ben ik. Op volwassen leeftijd stabiliseert deze beweging weliswaar, maar deze groeit verder mee met de verschillende levensfasen, het gezinstraject, het professionele traject, deelname aan het verenigingsleven, ...

Tweede element: mijn kijk op de wereld.

Voor de leeftijd van 2-3 jaar vormt de wereld een geheel. Vervolgens gaan kinderen de buitenwereld geleidelijk indelen, door etiketten te plakken op hun ervaringen, door lades met gemeenschappelijke kenmerken aan te maken. Zodoende kan een kind de wereld vatten en er grip op krijgen. Deze mentale stereotypen worden ook beïnvloed door onze omgeving. Deze ladekast verandert in de loop der jaren alsminder; we zijn geneigd om de informatie die haaks staat op ons eigen wereldbeeld niet in beschouwing te nemen. Daarom wordt gezegd dat er een of twee generaties nodig zijn om de mentaliteit te veranderen. Daarom moet men ook zo vroeg mogelijk beginnen, wil men iemands kijk op de wereld veranderen.

Derde element: waardensysteem

Dit is een drietrappensysteem:

- egocentrisme (voor de leeftijd van 7 jaar): ik gedraag me op een bepaalde manier om straf te vermijden.
- conventioneel stadium: aan de verwachtingen voldoen, geleidelijk overnemen wat de anderen van mij denken. Geleidelijk de regels naleven.
- Postconventioneel stadium: zelf nadenken over de waarden en eigen keuzes daarin maken. Wij zijn bereid om een wet te overtreden wanneer we deze slecht vinden, volgens onze eigen morele normen en waarden. Niet ieder individu bereikt deze trap, of niet op alle terreinen.

Als educatief medewerker tracht men het gedrag te veranderen, het wereldbeeld van het individu te beïnvloeden omdat dit beeld onze gedragingen beïnvloedt. Houden we geen rekening met het wereldbeeld van ons publiek, dan bestaat het gevaar van afwijzing. Wanneer ik met een groep ouders over overconsumptie praat en tracht ze te overtuigen om overtollige verpakkingen te vermijden, ... Sommige ouders staan erop hun kind het lekkerste snoepgoed te geven, ook al is dat verpakt. Mijn woorden gaan spanning veroorzaken, daar moet ik rekening mee houden.

Kijken we naar de reclamewereld, dan bevatten impliciete boodschappen frames; dit zijn mindsets, denkwijzen, die achter de beelden en boodschappen schuilgaan. Bijvoorbeeld op het

gebied van milieu, is er het frame van de verontreiniging, dat van de tuin van Eden, van de natuur als te beschermen goed; het frame van het uitsterven van soorten en het verlies aan biodiversiteit; het frame van het verantwoorde alternatief. Welk frame willen we als educatief medewerker doorgeven? Dat hangt af van het doel dat we willen bereiken en van het wereldbeeld van de deelnemers. Laten we onze boodschappen tegen het licht houden om na te gaan welke frames we uitzetten en met welk doel. Mocht ik de boodschap die ik met mijn project wil uitdragen in een zin moeten samenvatten, dan is dat mijn frame.

Oefening: *Welke zouden, na vanmiddag, de criteria zijn van educatie over complexiteit?* (een minuut lang in je eentje nadenken, vervolgens gedurende 15 min. in groepjes van 4; vier criteria vaststellen).

4. Ronde tafel

Raphael Stevens: Er is mij gevraagd wat zou instorten: is het de mensheid, zijn het alle levende wezens, het industriële systeem?

In ieder geval, het industriële systeem, wanneer je de duizenden wetenschappelijke artikelen leest. Duurzame ontwikkeling, zoals we deze vandaag kennen, is een straatje zonder eind. We moeten een nieuw systeem tot stand brengen.

Het risicovraagstuk: men heeft het over het klimaatrisico dat verzekeraars m.b.v. tools beoordelen. Probleem is dat we oude instrumenten gebruiken die zijn bedacht voor eenvoudige risico's. Het klimaatrisico is evenwel buitengewoon complex, het behelst een risico op uitsterving. We moeten onze manier van denken en onze instrumenten aanpassen om dit soort risico's dat vroeger niet bestond te analyseren. Die andere tools bestaan, we moeten er gebruik van maken. We moeten afstappen van het idee dat we alles kunnen controleren en in de grip krijgen. Wordt het systeem op een plek gewijzigd, dan heeft dit zijn gevolgen op een andere plaats.

V. Wattelet: Hoe nemen we het emotionele aspect mee bij de educatief medewerker en niet enkel bij de deelnemers? We moeten emoties toelaten, in ons opnemen, de twijfel behouden, woorden nuanceren. We moeten ook het vertrouwen in de toekomst doorgeven, de verandering zal niet enkel negatief zijn. Hoe breng ik zowel vertrouwen als onzekerheid aan?

Q. Vernier: in elk leerproces is de mate van onzekerheid ontzettend groot. Bij alles wat we doen, zijn twijfel en onvoorspelbaarheid voortdurend aanwezig. We planten zaadjes, maar we weten niet wat er uit zal komen. Bescheidenheid en loslaten zijn inherent aan het educatief proces. We hebben al lang geleden de houding losgelaten van de 'meester die alles weet'. Wat erg onzeker maakt, is het gevoel van onmacht. Daarom is het belangrijk om te benadrukken dat we tot actie kunnen overgaan.

Jean-Philippe: wat die onzekerheid betreft, ik denk dat als je je zwakke punten kan laten zien, als je niet doet alsof je alles kan of alles weet, dan kom je 'menselijk' over, dan zit je op dezelfde golflengte als je publiek, we zitten in hetzelfde schuitje. Dat werkt motiverend voor ons publiek dat we in hetzelfde schuitje zitten, ook met onze tekortkomingen. Dat kan mensen in beweging brengen. Plots gaan we samen daadwerkelijk op zoek. Dat is even doeltreffend als een kant-en-klaar product aanbieden. Wat pedagogische strategieën betreft denk ik dat het doeltreffender is om te laten zien dat we niet zeker zijn.

Raphael Stevens: een complex probleem is geen gecompliceerd probleem. Vaak worden deze beide begrippen door elkaar gehaald. Iets is gecompliceerd wanneer er veel onderdelen zijn, maar we weten hoe ze aan elkaar hangen: bijv. de bouw van een vliegtuig. Een complex probleem, dat is wanneer er wisselwerking is tussen de onderdelen, dan ontstaat gedrag dat iets anders teweegbrengt. Het is het $1+1=3$ verhaal. Het gedrag dat opduikt is onvoorspelbaar, vandaar dat we met die onzekerheid zitten en ermee worstelen. Wetenschappers laten zien dat er meerdere manieren van denken bestaan. Er is de cartesische logica, het rationele cognitieve denken, dat goed is voor gecompliceerde dingen, maar voor complexe vraagstukken moeten we een andere manier van denken inschakelen, ons intuïtief denken.

Systeemvisie, meervoudige intelligenties

Jean-Philippe: erop toezien dat we in ons betoog verschillende aspecten opvoeren: milieu, maatschappij, economie, politiek, filosofie, poëzie, ... door meerdere aspecten te behandelen is de kans op een systeemaanpak groter. Des te beter wanneer er ook meerdere standpunten bestaan. Des te beter wanneer we ook de effecten van de tijd meenemen: dacht men in de vorige eeuw hetzelfde? Levert de lange en de minder lange historische ontwikkeling ons geen informatie op? De verschillende vormen van intelligentie: met het hart-hoofd-handen model, de methode van het 'globale brein', kunnen we afwisselende leersoorten inzetten en we de gehele mens bereiken.

Vertrekken vanuit eenieders standpunt: welke plaats krijgt de beleving en het zintuiglijk waarneembare, de gevoelens? Hoe kunnen we, van daaruit, *out of the box* denken, niet langer nog hetzelfde doen?

R. Stevens: willen we vanuit eenieders wereldbeeld vertrekken, dan rijst de vraag hoe we een proces van afbraak en wederopbouw tot stand brengen en hoe ik daarbij de mensen tegenover mij kan respecteren. Dat gebeurt via de educatieve relatie die tot stand komt tussen degene die aanbrengt en degene die ontvangt, waarbij leerlingen broedplaatsen van kennis zijn. Er moet gewerkt worden aan een plaats voor emotionele en relationele intelligentie en daaraan moet uiterste zorg worden besteed. Op het stuk van pedagogie is dat beangstigend omdat dit volstrekt niet rationalistisch is. Het heeft meer te maken met het zijn zelf dan met het doen.

Jean-Philippe: dat is inderdaad essentieel. Er gebeurt niets zonder vertrouwen. We moeten vertrouwen hebben in wat wij tot stand brengen, ook al zijn we niet zeker. Er gebeurt ook heel wat door betrokkenheid bij een groep. Het feit dat men bij een groep hoort, voelt goed aan; men voelt zich erkend, gewaardeerd door de anderen. Het is een positieve identiteit, ook al is het soms buiten de groep niet makkelijk om deze op te pakken. Ik heb er behoefte aan om deel uit te maken van deze groep die 'out of the box' denkt.

De vraag van de eenvoudige, heldere en positieve boodschap: wat is geruststellend: de inhoud of de kwaliteit van het proces dat tot stand wordt gebracht?

R. Stevens: het belang van storytelling in de complexiteit. Iets anders inzetten dan het verstand om actie teweeg te brengen. Men moet verhalen kunnen vertellen om complexiteit te bespreken. Een boodschap op artistieke wijze brengen is zingevend. Je moet mensen met mooie verhalen doen dromen van wensbeelden voor de toekomst.

Intuïtie is een cognitieve stijl, en intuïtie en rede zijn complementair. Via intuïtie krijg ik een idee van de toekomst. Emotie maakt deel uit van het heden. Emoties moeten we verwelkomen, ook al zijn onmacht, angst en woede moeilijk beheersbaar en bespreekbaar. We mogen ze niet onder de mat vegen. We kunnen een parallel trekken met het rouwproces: ontkenning, onmacht, ...

Jean-Philippe: wat zijn we bereid om te aanvaarden van het wereldbeeld van de mensen die wij ontmoeten? Geven we hun het recht dat ze helemaal niets hebben met wat wij vandaag bespreken? We moeten volgens mij ook zorgen voor de mensen die wij ontmoeten. Als het is om hen nog slechter te doen voelen, wat heeft dat voor zin? Laten we zorgen voor onze relaties, anders zullen we nergens in slagen.

¹ De heer Daille, voor minister Collin, minister van Landbouw, Natuur, Landelijke Aangelegenheden, Toerisme, Luchthavens, afgevaardigde van de vertegenwoordiging bij de Grande Région Minister Mollers, minister van Onderwijs en Wetenschappelijk Onderzoek voor de Duitstalige Gemeenschap de heer Willems, adjunct-secretaris-generaal van de Benelux, de heer Marot, inspecteur-generaal van het departement Ontwikkeling, DGARNE, SPW.